

**PEDAGOGIK FANLARDA “KITOBXONLIK MADANIYATI” VA  
“MUTOLAA KOMPETENSIYASI” TUSHUNCHALARINING QIYOSIY TAHLILI**

**Bektursinova Gulxumar Joldasbaevna** – o‘qituvchi

[bektursinovagulxumar600@gmail.com](mailto:bektursinovagulxumar600@gmail.com)

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ “КУЛЬТУРА ЧТЕНИЯ”  
И “ЧИТАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ” В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУКАХ**

**Бектурсинова Гулхумар Жолдасбаевна** – преподаватель

*Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза*

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS “CULTURE OF READING”  
AND “READING COMPETENCE” IN PEDAGOGICAL SCIENCES**

**Bektursinova Gulxumar Zholdasbaevna** – teacher

*Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

**Tayanch so‘zlar:** kitobxonlik madaniyati, mutolaa kompetensiyasi, pedagogik tahlil, qiyosiy yondashuv, mutolaa ko‘nikmalari, matnni tushunish, ta‘lim tizimi, shaxs rivojlanishi.

**Rezyume.** Maqolada pedagogik fanlar tizimida muhim o‘rin tutuvchi “kitobxonlik madaniyati” va “mutolaa kompetensiyasi” tushunchalari mohiyati, o‘zaro aloqadorligi hamda o‘ziga xos jihatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif har ikkala tushunchaning nazariy-metodologik asoslarini yoritib, ularning shaxs kamoloti va ta‘lim jarayonidagi o‘rnini belgilab beradi. Tadqiqot davomida “kitobxonlik madaniyati” keng qamrovli ijtimoiy-madaniy hodisa, “mutolaa kompetensiyasi” esa aniq amaliy ko‘nikma va natijaga yo‘naltirilgan pedagogik kategoriya ekanligi asoslangan hamda ularni rivojlantirish bo‘yicha xulosalar keltirilgan.

**Ключевые слова:** культура чтения, читательская компетентность, педагогический анализ, сравнительный подход, навыки чтения, понимание текста, система образования, развитие личности.

**Резюме.** В статье проводится сравнительный анализ сущности, взаимосвязи и специфических особенностей понятий «культура чтения» и «читательская компетентность», занимающих важное место в системе педагогических наук. Автор раскрывает теоретико-методологические основы обоих понятий, определяя их роль в развитии личности и образовательном процессе. В ходе исследования обосновано, что «культура чтения» представляет собой комплексное социокультурное явление, в то время как «читательская компетентность» рассматривается как педагогическая категория, ориентированная на конкретные практические навыки и результаты. Также представлены выводы по их развитию.

**Key words:** culture of reading, reading competence, pedagogical analysis, comparative approach, reading skills, text comprehension, educational system, personal development.

**Summary.** This article provides a comparative analysis of the essence, interconnectedness, and specific characteristics of the concepts "reading culture" and "reading competence," which hold a significant place in the system of pedagogical sciences. The author highlights the theoretical and methodological foundations of both concepts, defining their role in personal development and the educational process. The study demonstrates that while "reading culture" is a comprehensive socio-cultural phenomenon, "reading competence" is a pedagogical category focused on specific practical skills and outcomes. Concluding recommendations for their development are also presented.

**Kirish.** Globallashuv va axborotlashgan jamiyat taraqqiyoti sharoitida inson kapitali sifati, uning intellektual salohiyati va mustaqil bilim olish imkoniyatlari bevosita axborot manbalari, xususan, kitob bilan tizimli ishlash ko‘nikmasiga borib taqaladi. Zamonaviy pedagogik innovatsiyalar va ta‘lim paradigmalarining almashinuvi jarayonida ta‘lim oluvchilarning mutolaa faoliyatini tashkil etish, ularning intellektual va ma‘naviy olamini boyitish pedagogik fanlarning fundamental muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish hamda kitobxonlikni keng targ‘ib qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Ushbu kontekstda pedagogik tadqiqotlarda “kitobxonlik madaniyati” va “mutolaa kompetensiyasi” tushunchalari tez-tez va o‘rinli qo‘llanib kelinmoqda. Biroq, ko‘plab ilmiy izlanishlarda mazkur terminologik birliklar sinonim sifatida yoki biri ikkinchisining o‘rnida tushunchaviy aniqliksiz ishlatilishi kuzatiladi. Bu holat pedagogik kategoriyalar tizimida metodologik noaniqliklarni keltirib

chiqaradi hamda ta‘lim amaliyotida mutolaani shakllantirish mezonlarini belgilashda chalkashliklarga sabab bo‘ladi. Shu bois, ushbu tushunchalarning ilmiy-nazariy va qiyosiy tahlilini amalga oshirish zamonaviy pedagogika fani uchun yuqori dolzarblik kasb etadi.

**Ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlili.** “Madaniyat” va “kompetensiya” kategoriyalari falsafiy, sotsiologik va pedagogik jihatdan turli xil ierarxik darajalarga ega. Rossiyalik va mahalliy pedagog-olimlarning (jumladan, B.Aliyev, M.Baranov, N.Smetannikova va boshqalar) tadqiqotlarida kitobxonlik fanning turli aspektlari orqali yoritilgan.

Kitobxonlik madaniyati tushunchasi ko‘proq aksiologik (qadriyatli) va madaniy-tarixiy yondashuvlarga tayanadi. U shaxsning ma‘naviy dunyosi, estetik didi, kitobga bo‘lgan ijtimoiy-psixologik munosabati va ichki ehtiyojlari majmuasi sifatida ko‘riladi. Bu tushuncha makro-darajali bo‘lib, shaxs shakllanishining uzoq muddatli tarbiyaviy mahsulidir.

Ikkinchi tomondan, G‘arb pedagogik maktablarida va xalqaro baholash dasturlarida (masalan, PISA – Programme

for International Student Assessment) “mutolaa kompetensiyasi” (reading literacy / reading competence) tushunchasiga alohida urg’u beriladi. Ushbu tushuncha pragmatik va kognitiv yondashuvga asoslangan bo‘lib, shaxsning yozma matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun matn mazmuniga tayanish qobiliyatini ifodalaydi. Bu tushuncha ko‘proq funktsional savodxonlik va amaliy ko‘nikmalarga yo‘naltirilgan [1].

**Tadqiqot metodologiyasi.** Tadqiqot jarayonida qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimlilik, kontseptual model-lashtirish, pedagogik kategoriyalarni differentsiatsiya qilish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb topildi. Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar tadqiqotning metodologik asosi sifatida xizmat qildi.

**Ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlili.** Ilmiy pedagogik manbalarda shaxsning kitob bilan ishlash va matn axborotini qabul qilish faoliyatini tadqiq etish uzoq davriy evolyutsiyaga ega. Biroq, XXI asrga kelib axborot oqimining keskin ortishi va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti an‘anaviy pedagogik tushunchalar tizimiga yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Xususan, “kitobxonlik madaniyati” hamda G‘arb va xalqaro ta‘lim standartlari asosida kirib kelgan “mutolaa kompetensiyasi” tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslari va ularning konseptual chegaralari jahon va mahalliy olimlar tomonidan turlicha talqin etib kelinmoqda.

1. “Kitobxonlik madaniyati” tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari.

“Kitobxonlik madaniyati” kategoriyasi fundamental pedagogika va sotsiologiyada aksiologik (qadriyatli) hamda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar doirasida o‘rganiladi. Ushbu tushunchaning shakllanishi va pedagogik mohiyati asosan Sharq va yevropa falsafiy-pedagogik maktablarida shaxs ma‘naviyatini yuksaltirish vositasi sifatida talqin qilingan.

Rossiyalik pedagog-olim M.Baranov o‘z tadqiqotlarida kitobxonlik madaniyatini shaxs umumiy madaniyatining uzviy qismi sifatida baholaydi. Uning fikricha, bu tushuncha faqatgina o‘qish ko‘nikmasini emas, balki adabiy manbalarni tanlash, ularni estetik idrok etish va olingan ma‘naviy-axloqiy xulosalarni o‘z hayotiy strategiyasiga aylantirish qobiliyatini qamrab oladi.

Pedagogik tadqiqotchi va sotsiolog B.Aliyev o‘z ilmiy ishlarida kitobxonlik madaniyatining sotsiomadaniy jihatlariga e‘tibor qaratadi. Uning yondashuviga ko‘ra, kitobxonlik madaniyati – bu jamiyat va shaxs o‘rtasidagi ma‘naviy ko‘prik bo‘lib, u uzoq muddatli pedagogik ta‘sir hamda ijtimoiy muhit natijasida shakllanadi. Olim ushbu madaniyat tarkibida motivatsion-qadriyatli komponentni birinchi o‘ringa qo‘yadi, ya‘ni shaxsning ichki ehtiyojlarisiz kitobxonlik madaniyatini yuksaltirib bo‘lmasligini asoslaydi.

Shuningdek, pedagogik manbalarda kitobxonlik madaniyati shaxs taraqqiyotining makro-darajasi sifatida qayd etiladi. Unda kitob o‘qish – axborot olish mexanizmi-dan ma‘naviy suhbat (dialog) darajasiga ko‘tariladi. Bu yerda subyektning badiiy asar qahramonlari bilan empatiya (hissiy yaqinlik) o‘rnatishi va muallif g‘oyasini falsafiy anglashi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

2. “Mutolaa kompetensiyasi” tushunchasining konseptual talqinlari.

Xavfsiz va tez o‘zgaruvchan global dunyoda ta‘lim tizimini kompetensiyaviy paradigmagacha o‘tishi munosabati bilan pedagogika faniga “mutolaa kompetensiyasi” (reading competence) tushunchasi kirib keldi. Bu tushunchaning ilmiy asoslari ko‘proq G‘arb pedagogik maktablari hamda xalqaro baholash dasturlari (masalan, PISA – Programme for International Student Assessment) doirasida ishlab chiqilgan.

Xalqaro tadqiqotlar kontekstida mutolaa kompetensiyasi (ko‘pincha “mutolaa savodxonligi” – reading literacy sifatida ham qo‘llaniladi) quyidagicha ta‘riflanadi: “shaxsning jamiyat hayotida samarali ishtirok etishi, o‘z maqsadlariga erishishi va intellektual salohiyatini rivojlantirishi uchun yozma matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, ular ustida mulohaza yuritishi va ularga munosabat bildirish olish qobiliyatidir”.

Taniqli rus olimasi va mutolaa bo‘yicha xalqaro ekspert N.Smetannikova o‘zining ilmiy izlanishlarida mutolaa kompetensiyasining instrumental va kognitiv tabiatini ochib beradi. Uning fikricha, mutolaa kompetensiyasi XXI asr kognitiv ko‘nikmalari bilan bevosita bog‘liq. Olima mutolaani shunchaki mexanik o‘qish emas, balki turli tipdagi matnlarni (lineer matnlar, gipermatnlar, diagramma va jadvallar) strategik qayta ishlash jarayoni deb hisoblaydi.

G‘arbiy Yevropa va AQSH pedagogik tadqiqotlarida (jumladan, J.Eklvold, K.Snov ilmiy ishlarida) mutolaa kompetensiyasi pragmatik va funktsional nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ularning fikricha, ushbu kompetensiya shaxsning axborotli jamiyatda muvaffaqiyatli adaptatsiya bo‘lishini (yashovchanligini) ta‘minlovchi eng muhim tayanch (kalit) kompetensiyalardan biridir. Bu yerda asosiy urg‘u matnni tanqidiy tahlil qilish, undagi feyk va ishonchli ma‘lumotlarni ajratish hamda muammoli vaziyatlarni hal qilishda matn axborotidan resurs sifatida foydalanishga qaratiladi [2].

3. Qiyosiy-pedagogik differentsiatsiya va integratsiya.

Pedagogik olimlarning tadqiqotlarini tizimli tahlil qilish natijasida shuni ko‘rish mumkinki, ilmiy adabiyotlarda ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi munosabatda ikki xil konseptual yondashuv mavjud:

**Birinchi yondashuv (Sinonimik talqin):** Ayrim metodist va pedagoglar tadqiqotlarida ushbu ikki tushunchani bir xil ma‘noda yoki bir-birining o‘rnini bosuvchi terminlar sifatida qo‘llashadi. Biroq, zamonaviy metodologiya bu yondashuvni cheklangan deb hisoblaydi, chunki u tushunchalarning o‘ziga xos ierarxik va funktsional tabiatini inkor etadi.

**Ikkinchi yondashuv (Tizimli-ierarxik talqin):** Ilg‘or pedagogik tadqiqotlarda (masalan, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv tarafdorlari ishlarida) bu ikki tushuncha bir-biri bilan uzviy bog‘liq, ammo ierarxik jihatdan farq qiluvchi tizim sifatida ko‘riladi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mutolaa kompetensiyasi ko‘proq kognitiv-texnik va amaliy darajani ifodalaydi. U “Matn bilan qanday ishlash kerak?” degan savolga javob beruvchi ko‘nikmalar bazasidir. Kitobxonlik madaniyati esa falsafiy-aksiologik daraja bo‘lib, mutolaa ko‘nikmalarining shaxs ichki qadriyatiga va ma‘naviy ehtiyojiga aylanish fenomenidir.

Pedagogik olimlar tomonidan qayd etilishicha, mutolaa kompetensiyasi shakllanmagan o‘quvchida kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash metodik jihatdan imkonsizdir, chunki matn mazmunini to‘liq tushuna olmaydigan yoki

tahlil qila olmaydigan shaxs mutolaadan estetik yoki ma'naviy zavq ola olmaydi. Shu bilan birga, mutolaa kompetensiyasi faqat texnik vosita bo'lib qolsa va kitobxonlik madaniyatiga ko'tarilmasa, ta'lim oluvchi faqatgina pragmatik axborot iste'molchisiga aylanadi, uning shaxsiy-ma'naviy rivojlanishi esa ortda qolaveradi.

#### **Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi**

1. "Kitobxonlik madaniyati" tushunchasining pedagogik o'lchamlari.

Kitobxonlik madaniyati shaxsiy va ijtimoiy ongning uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab subyektiv hodisadir. Pedagogik nuqtai nazardan, u shaxsning har tomonlama kamol topishida, uning ma'naviy-axloqiy qiyofasi shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Kitobxonlik madaniyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda mutolaa jarayoni shunchaki axborot olish vositasi emas, balki shaxsning o'z-o'zini anglashi va estetik zavq olishi uchun subyektiv ehtiyojga aylanadi.

Ushbu tushunchaning strukturasi quyidagi tarkibiy elementlar tashkil etadi:

**-Aksiologik (motivatsion) komponent:** Kitobni oliy qadriyat deb tan olish, mutolaa nisbatan ichki psixologik ehtiyoj va motivatsiyaning mavjudligi.

**-Estetik komponent:** Badiiy asarning badiiy-estetik qiymatini his qila olish, muallif uslubini anglash, adabiy didning shakllanganligi.

**-Etik va ijtimoiy komponent:** Mutolaa qilingan asarlardan olingan ma'naviy xulosalarni jamiyatda, kundalik munosabatlarda odob-axloq me'yorlari sifatida qo'llay olish, kutubxona va axborot muhitidan foydalanish odobiga ega bo'lik [3].

Kitobxonlik madaniyatini an'anaviy pedagogik mezonlar bilan baholash ancha murakkab, chunki u ichki dunyoqarash va ma'naviy yo'nalishlar bilan bog'liq bo'lib, uzoq muddatli tarbiyaviy jarayonda shakllanadi.

2. "Mutolaa kompetensiyasi" tushunchasining funksional tabiati.

Mutolaa kompetensiyasi zamonaviy axborot makonida shaxsning yashovchanligini (funksional savodxonligini) ta'minlovchi instrumental ko'nikmalar majmuidir. Agar kitobxonlik madaniyati ko'proq badiiy va falsafiy matnlarga, insonning qalbiga yo'naltirilgan bo'lsa, mutolaa kompetensiyasi har qanday turdagi (badiiy, ilmiy, rasmiy, elektron, grafik) matnlar bilan ishlashga, ratsional tahlilga asoslanadi.

Pedagogik kategoriyalar doirasida mutolaa kompetensiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

**-Kognitiv-texnik komponent:** O'qish texnikasi, tezligi, matn shakllarini (gipermatn, jadval, diagramma va h.k.) vizual idrok eta olish.

**-Analitik (tanqidiy) komponent:** Matndagi asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratish, yashirin ma'nolarni (subtekstni) anglash, axborotning ishonchliligini tekshirish, muallif nuqtayi nazariga tanqidiy baho berish.

**-Pragmatik (amaliy) komponent:** Matndan olingan axborotni muayyan muammoni hal qilish, qaror qabul qilish, yangi bilim yaratish yoki hayotiy ehtiyojlarni qondirish uchun amaliyotga tatbiq eta olish [4].

Mutolaa kompetensiyasi – bu diagnostika qilinadigan va aniq mezonlar (masalan, matnni tushunish koeffitsiyenti, tahlil chuqurligi) yordamida oson o'chanadigan pedagogik natijadir.

3. Tushunchalarning qiyosiy va ierarxik munosabatlari.

Mazkur tushunchalarni differentsiatsiya qilish ularning pedagogik fanlardagi o'rni va maqsadini aniq belgilashga imkon beradi. Ularning o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni bir necha fundamental yo'nalishlarda ko'rish mumkin.

Maqsad va natija jihatidan yondashilganda, mutolaa kompetensiyasining mohiyati pragmatik xarakterga ega bo'lib, matn axborotini samarali qayta ishlash ko'nikmasini shakllantirishga qaratiladi. Kitobxonlik madaniyatining maqsadi esa keng qamrovli bo'lib, shaxs dunyoqarashini, uning estetik va intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Baholash mezonlariga ko'ra, kompetensiyani aniq xalqaro va milliy testlar (masalan, PISA) yordamida miqdoriy o'lchash mumkin bo'lsa, madaniyatni o'lchash sifat ko'rsatkichlari (shaxsning qadriyatlari, ichki motivatsiyasi) sababli ancha murakkab pedagogik diagnostikani talab etadi.

Faoliyat subyekt va obyektining munosabati jihatidan qaralsa, mutolaa kompetensiyasida subyekt (o'quvchi) va obyekt (matn) o'rtasidagi munosabat ratsional-mantiqiy xarakterga ega bo'ladi. Subyekt matndan asbob (instrument) sifatida foydalanadi. Kitobxonlik madaniyatida esa bu munosabat interfaol muloqot (dialog) shakliga o'tadi: kitobxon muallif bilan, qahramonlar bilan va eng muhimi, o'zining "Men"i bilan ma'naviy muloqotga kirishadi.

Pedagogik ierarxiya (tizimlilik) nuqtai nazaridan, bu ikki tushuncha o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini inkor etmaydi, balki to'ldiradi. Pedagogik jarayonda ular o'ziga xos bosqichli ierarxik tizimni hosil qiladi. Mutolaa kompetensiyasi kitobxonlik madaniyatining asosi, boshlang'ich poydevori hisoblanadi. Matnni to'g'ri o'qish, tahlil qilish, undagi g'oyalarni interpretatsiya qilish ko'nikmasiga (ya'ni mutolaa kompetensiyasiga) ega bo'lmagan shaxsda yuksak kitobxonlik madaniyatini shakllantirish mutlaqo imkonsizdir.

O'z navbatida, kitobxonlik madaniyati mutolaa kompetensiyasining evolyutsion davomi va eng oliy nuqtasidir. Agarda o'quvchida mutolaa kompetensiyasi yuqori darajada rivojlangan bo'lsa-yu, lekin unda kitobga nisbatan ma'naviy ehtiyoj, qadriyatli munosabat shakllanmasa, bu ko'nikma shunchaki texnik vosita bo'lib qolaveradi va shaxsning ma'naviy rivojlanishiga xizmat qilmaydi. Shuning uchun, mutolaa kompetensiyasi texnik-ratsional darajani, kitobxonlik madaniyati esa ma'naviy-aksiologik darajani ifodalaydi, deb hisoblash ilmiy jihatdan to'g'ridir.

**Xulosa.** Pedagogik fanlarda "kitobxonlik madaniyati" va "mutolaa kompetensiyasi" tushunchalarini qiyosiy tahlil qilish asosida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi: Mutolaa kompetensiyasi – bu shaxsning yozma axborot muhitida erkin harakat qilishi, matnli ma'lumotlarni qabul qilishi, qayta ishlashi va amaliyotda qo'llay olishini ta'minlaydigan funksional-kognitiv ko'nikmalar tizimidir. U ta'lim jarayonida maqsadli mashqlar va metodikalar vositasida shakllantiriladigan va aniq testlar orqali o'chanadigan pedagogik kategoriya hisoblanadi. Kitobxonlik madaniyati – bu shaxsning kitob dunyosiga, mutolaa faoliyatiga va adabiy merosga bo'lgan tizimli, qadriyatli va estetik munosabatlarining oliy shaklidir. U faqatgina texnik mahoratni emas, balki shaxsning dunyoqarashini, ma'naviy-axloqiy mezonlarini hamda intellektual ehtiyojlarini qamrab oladi. Ushbu ikki tushuncha pedagogik jarayonda sabab va natija, vosita va maqsad kabi dialektik

munosabatda bo'ladi. Mutolaa kompetensiyasi kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning instrumental mexanizmi bo'lsa, kitobxonlik madaniyati mutolaa kompetensiyasining oliy va integratsiyalashgan pedagogik ko'rinishidir. Zamonaviy ta'lim tizimi va pedagogik tadqiqotlar oldida

turgan asosiy vazifa – ta'lim oluvchilarda faqatgina texnik ko'nikmalarga asoslangan mutolaa kompetensiyasini shakllantirish bilan cheklanib qolmasdan, uni shaxsning doimiy ehtiyojiga aylanuvchi yuksak kitobxonlik madaniyatini tarkib toptirishga yo'naltirishdan iboratdir.

#### **Adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentyabragi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi PQ-3271 Qarori.
2. Сметанникова Н.Н. Обучение чтению в XXI веке: программа, технологии, методики. - Москва: «Дело», 2017.
3. Баранов М.Т. Методика обучения чтению и культура речи. -Москва: «Просвещение», 2015.
4. Aliyev B.Sh. Yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Pedagogika jurnali. –Toshkent: 2021, № 6.
5. <https://ziyonet.uz>
6. <https://www.wikipedia.org>
7. <https://www.lib.uzedu.uz>